
1 Stát a právo v politických a ekonomických souvislostech doby, základní tendence vývoje právního řádu (demokratizace práva, europeizace práva, členství v mezinárodních organizacích)

1.1 Úvodní poznámky

1.1.1 Členění výkladu

Základem dobrého právněhistorického učebního textu je vhodně zvolená periodizace. V tomto případě je to však složité, neboť publikace, kterou dostáváte do rukou, je jednak věnována velmi krátkému období, jednak se přímo stýká s platným právem. Problém tedy vyvstává už se základním časovým vymezením: zatímco **terminus a quo je jasný (pád komunistického režimu), terminus ad quem je velmi neurčitý**, neboť v každém právním odvětví historie končí přijetím právě platné úpravy, a to je při hypertrofi novelizací platných právních předpisů veličina značně proměnlivá. Neméně složité se jeví vymezení dílčích vývojových etap. Jako výrazné mezníky se tu nabízejí rozpad Československa na konci roku 1992 a vstup České republiky do Evropské unie. To jsou však mezníky odvozené od politického, případně státoprávního vývoje. Z pohledu na vývoj právního řádu se jako významný přelom jeví přijetí občanského zákoníku z roku 2012, dobově označovaného jako NOZ (nový občanský zákoník; od února 2014 pak v právní praxi označovaného jako o. z.). Takže první mezník má význam především v ústavněprávní rovině. Druhý se z pohledu vývoje právního řádu poněkud rozplývá tím, že mnohé podstatné zásahy do českého práva spojené s tímto významným krokem bylo třeba uskutečnit již před samotným vstupem do EU. Třetí pak ovlivnil hlavně sféru soukromého práva. Tyto mezníky tedy nespojuje jednotné kritérium, od něž bychom je mohli odvozovat. A jak jsme se poučili už na starším vývoji, změny v právu, zejména v právu soukromém, se za politickými opožďují. Když se na vývoj díváme s odstupem více desetiletí či století, to opožďování zpravidla nehraje zásadní roli, ovšem při detailním zkoumání téměř současné historie je tomu jinak.

Z těchto důvodů při výkladech o jednotlivých segmentech právního řádu **na nějakou obecně aplikovanou periodizaci rezignujeme** a časově je vymezíme a budeme členit podle jejich vnitřní dynamiky. Co je právní historie a co platný právní stav, při tom budeme v zásadě vnímat podle stavu k polovině roku 2022 a rozhodným momentem bude – samozřejmě jen tam, kde je to aktuální a kde k tomu došlo – přijetí kodifikace daného právního odvětví, jinde poslední zásadní změna.

Obsahové zaměření této učební pomůcky sebou nese další závažný problém, a to **nedostatek odstupu** od zkoumaného právního stavu. Až čas ukáže, zda to, co se z dění na konci minulého a začátku tohoto století autorům dnes jeví důležité, zůstane důležitým i v delším časovém horizontu, a zda to, co jsme třeba pominuli jako nedůležité, na významu nezíská.

1.1.2 Politický kontext

Vnitřní **rozklad v zemích tzv. sovětského bloku** v 80. letech se nejdříve zřetelně projevil v Polsku vznikem masové nezávislé odborové organizace Solidarita (*Solidarność*). Klíčový však byl pokus sovětského vedení na čele s M. Gorbačovem o reformu zkostnatělého sovětského systému, symbolizovaný hesly „*glasnosti*“ (transparentností politiky) a zejména „*perestrojky*“ (přestavby společnosti). Po dílčích změnách v Maďarsku a exodu obyvatel Německé demokratické republiky do tehdejšího západního Německa (podle dobové české terminologie Německé spolkové republiky) se začal hroutit i československý režim. Jeho rozklad vyústil v listopadu 1989 do tzv. sametové revoluce (na rozdíl například od „krvavého“ Rumunska v Československu došlo k převzetí moci na základě politických dohod).

Česká a slovenská společnost spojovala s odstraněním mocenského monopolu KSČ zásadní společenské změny. Dominovala potřeba větší míry individuální svobody, demokracie a národní suverenity, zhmotněná heslem „*návratu do Evropy*“. Konkrétní priority obyvatel se však pochopitelně výrazně lišily a v demokratickém prostředí je lidé dostali možnost veřejně prezentovat. S různou mírou intenzity se v nich mísily zejména očekávání větší míry podílu jednotlivce na řízení veřejných záležitostí, „*otevření se světu*“ a „*otevření světa nám*“; celkového zvýšení životní úrovně, zlepšení postavení určitých skupin obyvatel, které jim neumožňoval rovnostářský předlistopadový režim,

zkvalitnění péče o zdraví a životní prostředí, lepšího přístupu mladých k profesní kariéře apod. Zaznamenáníhodné je, že podle průzkumů z konce roku si jen marginální počet lidí přál extrémní řešení – návrat k předlistopadovým poměrům a nastolení kapitalismu. Zbylá většina obyvatel, také v podstatě rovnoměrně rozdělená, se hlásila buď k sociálně laděnému tržnímu hospodářství, nebo k dědictví roku 1968, tedy k „*socialismu s lidskou tvář*“. Jak však ukázaly již výsledky voleb v roce 1992, v nichž zvítězila koalice pravicových stran Občanské demokratické strany a Křesťanskodemokratické strany, proklamovaná orientace většiny obyvatel se brzy začala výrazně měnit.

V červnu 1990 proběhly v Československu po dlouhých desetiletích **první demokratické parlamentní volby**, na jejichž základě se obnovilo složení obou komor Federálního shromáždění i obou národních rad. Pro ilustraci uvádíme, že ve volbách se z velkého počtu kandidujících subjektů vedle dvou uskupení vzešlých z listopadových událostí, tj. Občanského fóra (OF) a Verejnosti proti násiliu (VPN), která jasně dominovala (OF získalo ve volbách do ČNR 63 % hlasů a z 200 míst v ČNR obsadilo 126), a Komunistické strany, o jejímž případném zákazu se vehementně diskutovalo, do Sněmovny lidu FS i do Sněmovny národů FS dostaly ještě Křesťanská a demokratická unie, Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko a slovenské strany Křesťanskodemokratické hnutie, Slovenská národná strana a Spolužitie. V České národní radě zasedli zástupci čtyř výše uvedených českých stran a hnutí.

V dalším vývoji se však širokospektrální uskupení odpůrců předlistopadového režimu – Občanské fórum i Verejnosť proti násiliu – začala drobit a do popředí se dostala Občanská demokratická strana (ODS) a později i sociální demokracie (ČSSD), na Slovensku zpočátku Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS). V ještě „neusazené“ společnosti a v měnících se mezinárodní politické a zejména ekonomické situaci se **stranický systém i poměr politických sil postupně výrazně měnil**. Nejednoznačné jsou hodnotící soudy o nestandardní opoziční smlouvě z konce devadesátých let, která udržela u moci vládu sociálních demokratů, ale za cenu velkých ústupků ODS. Později se novým fenoménem na české politické scéně staly protestní politické strany, neukotvené v tradičním pravo-levém politickém spektru a seskupené kolem výrazné vůdčí osobnosti, sledující především své

osobní zájmy (Business-Firm Parties), jimž se úspěšně dařilo získávat voliče „tradičních“ politických stran.

Politické změny provázela **potřeba vyrovnat se s předchozím režimem** a jeho představiteli, radikálně změnit česko-slovenské a pak české ekonomické prostředí a dát větší prostor pro uplatnění jednotlivce ve společnosti, a tedy i potřeba právní regulace těchto procesů. Impulzy pro zákonodárce, které přinášely pozitivní změny ve společnosti a které se promítaly do celého právního řádu, měly ovšem i svůj rub v negativních jevech, které zákonodárce též nemohl nechat bez povšimnutí, například v nárůstu organizovaného zločinu nebo – v jiné rovině – v hrozbě vysoké nezaměstnanosti v důsledku ekonomické transformace.

1.1.3 Mezinárodní kontext

Měnila se však nejen vnitropolitická scéna, ale i mezinárodní prostředí, v němž se domácí poměry formovaly. I tyto změny zpětně působily na český právní řád. Především se zásadním způsobem **změnila geopolitická orientace** českého státu, díky postupující **globalizaci** se jako by zmenšoval svět, resp. svět se stále více propojoval, a odstranění původního bipolárního rozdělení světa nakonec vyústilo v jeho **nové, nestabilní, a tedy bohužel i nebezpečné rozdělení, resp. napětím nabitě rozdělování**.

Polistopadové Československo si ruku v ruce s vnitropolitickými změnami hledalo místo v mezinárodním společenství. Za přispění jeho politiků přestaly v roce 1991 fungovat integrační struktury sovětského bloku – vojenské uskupení Varšavská smlouva a ekonomické uskupení Rada vzájemné hospodářské pomoci. V tomtéž roce Československo udělalo první krok v začleňování do evropských struktur, když vstoupilo do **Rady Evropy**, organizace evropských států k hledání společných řešení v oblasti ekonomiky, sociálních věcí, kultury, vědy, práva, administrativy nebo při ochraně lidských práv. Spadá pod ni Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku, na nějž se může obrátit občan členského státu, ale též skupina občanů, nevládní organizace nebo členský stát se stížností na porušení základního práva chráněného Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod z roku 1950 státní mocí (ČR úmluvu ratifikovala v roce 1992).